

Az imperfektív aspektus az udmurtban

1. A tanulmány célja az, hogy bemutassa az udmurt nyelv imperfektív aspektus kifejezésére alkalmas eszközeit, illetve azt, hogy az egyes alkategóriái a folyamatos aspektusnak (például progresszív, habituális) mely eszközök által fejeződnek ki. A különböző grammatikákban található, illetve szakirodalmi példák figyelembe vétele után korpuszalapú vizsgálatokat végeztem a témában, főként egy modern udmurt regényt (MATVEJEV 2005) felhasználva, vizsgálva az egyes szerkezetek különböző kontextusokban jelentkező funkcióját. Sok esetben feltételeztem ugyanis, hogy a látszólag szinonim jelentésű grammatikai kifejezőeszközök valamiféleképpen mégis eltérnek vagy jelentésükben, vagy produktivitásukban, és úgy véltem, hogy ezek használatalapú leírásához először is megfelelő számú példát kell gyűjteni.

A vizsgált szövegekben számos aspektuális kifejezőeszközt találtam; a kutatást nehezíti, hogy nem jellemző az egy kifejezőeszköz – egy funkció megfelelés: egy grammatikai jelölő gyakran többféle funkciót tölt be az aspektuális rendszerben, és fordítva: egy aspektuális kategóriát esetenként számos eszközzel ki lehet fejezni. Emiatt a téma tárgyalása nem egyszerű feladat: ha az adott kategória felől szeretnék elindulni, általában többféle kifejezőeszközt kell bemutatnom egyszerre, melyek azonban esetenként többjelentésűek, és a szóban forgó kategória mellett egyéb aspektuális alkategóriát is képesek kifejezni (például a nem korlátozott idővonatkozású és nem habituális folyamatos aspektus kifejezésére páros igék és igeidő, valamint frekventatív képző segítségével is lehetséges).

2. Az imperfektív aspektusról. – Az imperfektív aspektus egyes alosztályait (habituális, progresszív, illetve nemhabituális és nemprogresszív folyamatosság) nagyon sokféleképpen értelmezi a szakirodalom, ahogy a perfektív–imperfektív oppozíció jellemzésére sem létezik egyetlen, mindenki által elfogadott definíció. A legtöbb munkában a belső és külső nézőpontot, valamint az oszthatóság és a teljesség fogalmát említik: DIK például úgy fogalmaz, hogy az eseménytípusok egy külső nézőpontból való oszthatatlan egészként vannak értelmezve, avagy egy belső nézőpontból, amennyiben a cselekvés közepéről figyeljük az eseményt; az első esetben az eseménytípus perfektívnek, az utóbbi esetben viszont imperfektívnek van ábrázolva (DIK 1994: 32–3), és míg a folyamatos események osztható intervallumú időszerkezetűek, a befejezettek oszthatatlan időintervallumúak (KIEFER 2006: 21). A perfektív aspektus tehát az eseményt mint teljes, önmagában álló egészt ábrázolja, tekintet nélkül a szituációt felépítő szakaszokra, az imperfektív viszont a szituáció belső szerkezetére összpontosít (COMRIE 1976: 16), egy kamera fókuszához hasonlóan teljes vagy részleges képét adva az eseménynek (SMITH 1991: 2).

3. Az imperfektív aspektus kifejezésére szolgáló ige-idők az udmurtban. – Az udmurtban az igeidők közül elsősorban az ún. duratív praeteritum (jelen idejű igealak + kopula) szolgál aspektus kifejezésére. (Az úgynevezett frekventatív praeteritum aspektuális szerepének vizsgálatára lásd a 8. pontot.) Az igeidő KELMAKOV–HÄNNIKÄINEN (1999: 246) szerint olyan cselekvést fejez ki, 'mely közben egy másik cselekvés elkezdődik', ennek alapján korábban úgy gondoltam, hogy elsősorban progresszív aspektus kifejezése a feladata. A korpuszvizsgálat tanulságai azonban más eredményre vezetnek: csak az esetek 9%-ában volt jellemző az igeidőre ez a fajta használat. Igaz ugyanakkor, hogy progresszív aspektusú eseményt kizárólag ezzel a jelölőszóval fejez ki az udmurt nyelv. Az említett igeidőnek az általam vizsgált korpusz alapján a következő funkcióit állapítottam meg:

A) Progresszív aspektus kifejezése. – A progresszív olyan korlátozott idővonatkozású folyamatos aspektus, mely olyan szituációt jelez, amely más szituációt foglal keretbe („a situation that frames another situation”) (COMRIE 1976: 30): egy esemény, mely általában az alárendelt mondatban van kifejezve, valamilyen mértékben átfedésben van a cselekvéssel, amely a főmondatban fejeződik ki (TOMMOLA 2000: 665). A referenciaidő megadása az udmurtban általában alárendelt mondatnál történik (2), ahogy például a magyarban (1) is:

(1) *Amikor oda bementem, te már a takaró alatt feküdtél.*

(2) (MATVEJEV 2005: 116)

<i>тон,</i>	<i>отчы</i>	<i>пырыкум,</i>	<i>шобрэт</i>	<i>улын</i>
te	oda	bemegy: PTCPPxSG1	takaró	alatt
<i>кыллиськод</i>	<i>ни</i>	<i>вал</i>		
fekszik: PRSSG2	már	COP: PST1		

'[...] te, mikor oda bementem, már a [...] takaró alatt feküdtél.'

A mariban és a komi-zürjénben ugyanez a típusú összetett múlt idő vizsgálataim alapján szintén kifejezhet progresszív aspektusú mondatokat (maga a funkció az erza mordvinban is megtalálható, de egyszerű múlt idő által kifejezve):

(3) zürjén (RÉDEI 1978: 79)

<i>Munç</i>	<i>vęli</i>	<i>tuj</i>	<i>kuža</i>	<i>kor</i>	<i>me</i>
megy: PRSSG3	COP: PST1	út	mentén	mikor	én
<i>vi žędli</i>	<i>ęšinėd.</i>				
néz: PST1SG1	ablak: PROS				

'Éppen az úton ment, mikor kinéztem az ablakon.'

(4) keleti mari

Kunam möŋgö tolam ə'le,
 mikor haza jön: PRSSG1 COP:PST1
tuðəm uʒəm.
 ő:ACC lát: PST1SG1

'Mikor éppen jöttem haza, megláttam őt.'

B) Sikertelen cselekvés kifejezése, óhaj. – 1. A sikertelen cselekvés kifejeződhet 'akar, szándékozik' jelentésű igével:

(5) udmurt (MATVEJEV 2005: 18)

„Нош мөзмон, ненег сүлэм?” вазыны өдьясько вал шорад, гажано лыдзисе, – собере малпай: „кыче ужед тынад, автор, лыдзисез дышетъяны!”

'„És az unalom, az elkényeztetett szív?” Már épp válaszolni akartam [volna] neked, kedves olvasóm – aztán azt gondoltam: „Miért is lenne neked dolgod, szerző, az olvasót tanítgatni!”

2. Kifejeződhet a sikertelen cselekvés 'akar, szándékozik' jelentésű ige nélkül is:

(6) (MATVEJEV 2005: 186)

Нумыре доры берытскисько вал но – со интыяз өвөл ни – негзем. 'A hernyóm felé fordultam [volna], de – az nincs már a helyén – elbújt.'

C) Nem korlátozott idővonatkozású imperfektivitás. – Az igeidő kifejezhet a múltban tartósan fennálló cselekvést is, idővonatkozás megadása nélkül (a kontextus alapján világos, hogy az elbeszélő hosszú ideig rosszul gondolt valamit, aztán rájött, hogy tévedett):

(7) (MATVEJEV 2005: 162)

Мон малы ке малпасько вал, Сегешвар со мадяр город шуыса.
 'Én valamiért azt gondoltam, hogy Segesvár magyar város.'

Az igeidő az esetek 23%-ában a második (B), legnagyobb részében, 68%-ában pedig a harmadik (C) funkcióban szerepelt az általam vizsgált korpuszban, az tehát már ennek alapján is valószínűnek látszik, hogy használata sokrétűbb, mint ahogy a korpuszvizsgálat előtt feltételeztem.

D) Az udmurt duratív praeteritum és a magyar *megy vala* típusú múlt idő funkcióbeli párhuzamai. – A szakirodalomban találunk utalásokat, cikkeket, melyek a magyar és a permi nyelvek, ill. a mari múltidő-rendszerének párhuzamait tárgyalják. Ám míg a magyar nyelvre vonatkozóan az adott igeidő funkciói is részletesen fel vannak dolgozva, ugya-

nez nem mondható el például az udmurt nyelvről. Nehézséget jelent az is, hogy az udmurt esetében nem áll rendelkezésünkre ómagyar vagy középmagyar kornak időben megfelelő szöveg, tehát az igeidő évszázadokkal ezelőtti funkcióiról nem beszélhetünk. A szakirodalmi adatokat a magyar folyamatos múlt idő szerepéről (vö. főként E. ABAFFY 1992: 154–60) egy általam kora középmagyar kori peres szövegeken folytatott vizsgálat is alátámasztotta (HORVÁTH 2011a), a szakirodalomban közölt sokféle funkcióból négyfélét találtam a kérdéses szövegekben. Ekkor figyeltem fel az udmurt és a magyar, tipológiailag azonos felépítésű folyamatos múlt idő funkcióbeli párhuzamaira, ezek a funkciók figyelhetők meg ugyanis udmurt nyelvi korpuszom alapján az udmurt duratív praeteritum esetében is. Az általam gyűjtött középmagyar kori példák a következő funkciókban használatosak:

1. Progresszív aspektus kifejezése:

(8) „*Es mjkoron werj woth, zjnthjn akkor talalkozjk oda az asszonj ember.*” (1582, Úsz. 68)

2. Meg nem valósult, eredményre nem jutó cselekvés jelölése 'akar, szándékozik' jelentésű ige használatával:

(9) *mjkoron az wnoth az vdwarwl kw akarja woth hajtannj, az azzonj emberel eg kw woth, kywel Soljom Msttyasth wthnj akarta.* (1582, Úsz. 69)

3. Az 'akar, szándékozik' jelentésű igék nélkül, pusztán az igeidő által kifejezett, múltban be nem teljesült kívánság:

(10) *Esthwe haza menth woth rezögön, az felesaegae zol woth rea, hogh ne rezögösködnejek [...]. Mjndyarast eg hasab fawal hozza wtöth az felesegahöz.*” (1582, Úsz. 68)

4. Nem korlátozott idővonatkozású folyamatos események kifejezése:

(11) „*es hog Soljom zjggja woth az wnöt kwrwa wnejnnek, amazjs mjndyarast mongja*” (1582, Úsz. 68–9)

E. ABAFFY ERZSÉBET az említett igeidőt belső keletkezésűnek tartja, ám úgy véli, használatára a latinról magyarra való ómagyar kori bibliafordítások nagy hatással voltak: a kódexfordítók egy, a magyarban amúgy is meglévő igeidőt választottak ki a latin praeteritum imperfectum fordítására, mely annak minden szerepkörét be tudta tölteni (E. ABAFFY 1983: 124–36). Van azonban olyan vélemény, amelyik a latin hatás ilyenfokú erőteljes, a népnyelvre is kiható voltát vitathatónak tartja: É. KISS (2005: 430–1) például az univerzális gramma-

tikával magyarázza a fenti magyar igeidő hasonlóságát más nyelvekkel (például az arabbal is). BERECZKI (1998a: 212–5) úgy véli, hogy ellentétben SZEREBRENNYIKOV elgondolásával (szerinte a permi, mari és török nyelvek múltidő-rendszere egymástól függetlenül fejlődött ki, és csak megőrződésében volt szerepe a nyelvi kontaktusnak) a permi, mari és magyar összetett múltidő-rendszer török eredetű. A fent említett rokon nyelveket figyelembe véve én is úgy vélem, hogy az adott összetett múlt idő már az ősmagyarban is létezett; lehet például másodlagos permi kapcsolat eredménye, de az eredetének kérdésében többek között a permi és mari nyelvvel nem érintkező törökségi nyelvek vizsgálatát még fontos jövőbeli feladatomnak tartom. Fontos kérdés az is, hogy mi lehetett ennek az alaknak az eredeti funkciója. Az is elképzelhető, hogy ezen említett funkciók együttállása nem nyelvspecifikus sajátosság, tehát a kérdést tipológiai szempontból is releváns lenne megvizsgálni.

4. Aspektuális igepárszerű oppozíciók az udmurtban. – Az udmurt nyelv nem tartozik az ún. aspektusnyelvek közé, melyek aspektusa már az ige szintjén eldől, nincsenek tehát az egész aspektuális rendszerre kiterjedő igepárjai, mint például a szláv nyelveknek. Ennek ellenére az igék töve, illetve egyes nem produktív mozzanatos képzők megléte és hiánya kialakíthat bizonyos oppozíciókat, melyek valamilyen szempontból hatással vannak a mondatok aspektusára is. A kérdés leírásához először szükséges tisztázni a tanulmányban az aspektus és akcióminőség viszonyával kapcsolatos elvi megfontolásait.

Az aspektus és akcióminőség jelen tanulmányban mint elválasztandó, de nem elkülönítendő fogalmak szerepelnek. Az akcióminőséget alapvetően nem kompozicionális, mondatszemantikai kategóriának tekintem, ellentétben például EGG (1994) felfogásával, hanem olyan lexikai, szóképzési kategóriának, mely a magyar nyelv esetében például csak morfológiailag összetett igék esetében vizsgálható (vö. KIEFER–LADÁNYI 2000: 476), és hatással van az aspektuális rendszerre. A különböző, morfológiailag kifejezett akcióminőségeknek az aspektuális rendszerre gyakorolt hatását le lehet írni az egyes igék és akcióminőséget kifejező alakjuk eseményszerkezete közötti különbségek megállapításával (az időintervallumuk a) nyitott→imperpektív, vagy b) telikus: ponszerű, vagy jobbról vagy balról zárt→perfektív): ha az alapigéhez képest az akcióminőség képzésekor megváltozik az időintervallum szerkezete, akkor az akcióminőség-képzés aspektusbeli különbségekkel is együtt jár (vö. KIEFER 2006: 181–6).

A) Ige tövek. – Az udmurt igék tótani szempontból az infinitívuszképző előtti magánhangzó szempontjából sorolhatók két csoportba (-*j*- tövűek: I. csoport, -*a*-/*-ja*- tövű igék: II. csoport). Az esetek egy részében ezek az igék minimálpárokat alkotnak, melyek egyik tagja (az I. csoportbeli *tő*) egyszeri, míg a II. csoportbeli „párja” többszöri cselekvést fejez ki: *тубыны* 'felmegy, felmászik' – *тубаны* 'többször felmászik'; *потыны* 'kimegy' – *потаны* 'kimegy (többször)'. Nem minden I. és II. igeosztályba tartozó ige esetében van ez így: például a *мертаны* 'mér' és *кырзаны* 'énekel' igéknek nincs I. igecsoportba

tartozó, pillanatnyiságot kifejező párjuk, és nem fejeznek ki frekventativitást sem, ezek tehát aspektuális szempontból neutrálisak.

B) Nem produktív képzős igékkel alkotott „párok”. – A *-t*, *-lt-*, *-(j)št-*, *-ž-* nem produktív képzőket tartalmazó, I. igecsoportba tartozó igék mozzanatos, vagy határpontos duratív befejezett cselekvést fejeznek ki, tehát intervallum-szerkezetük zárt vagy pontszerű, és így perfektívvé teszik *-a/-ja-* tövű, eredetileg nyitott intervallumszerkezetű, tehát befejezetlen cselekvést kifejező megfelelőiket. Az aspektuális jelentés tehát a képzők esetében valamiféle akcióminőség kifejezésén keresztül valósul meg:

(12) imperfektív _____	inchoatív akcióminőség (perfektív) •_____
<i>серекъяны</i> 'nevet'	<i>серектыны</i> 'felnevet, elneveti magát'
(13) imperfektív _____	szemelfaktív akcióminőség (perfektív) •
<i>шонаны</i> 'integet, lenget'	<i>шоналтыны</i> 'int, legyint'
(14) imperfektív _____	rezultatív akcióminőség (perfektív) _____•
<i>копаны</i> 'ás'	<i>копыштыны</i> 'kiás'

5. A frekventatív képző szerepe az udmurt aspektuális rendszerben. – Az udmurt akcióminőség-képzőnek rendkívül sokféle funkcióját állapítottam meg a korpuszvizsgálat során, ezért fontosnak tartom külön tárgyalni a használatát. A képző funkciói a következők lehetnek:

A) Többszöri cselekvés kifejezése. – A *-lj-*, *-lla-* frekventatív képzők a cselekvés hosszú időtartamát, ismétlődését, frekventatív akcióminőséget fejeznek ki. A frekventatív akcióminőség mindig folyamatos aspektusú, mivel a temporális szerkezete a frekventatív cselekvésnek mindkét irányban nyitott:

(15) _____	_____••••
<i>учкыны</i> 'néz'	<i>учкылыны</i> 'néz (többször), nézeget'

Ebben az esetben nincs változás az ige eseményszerkezetében aspektuális szempontból, mert a képző nélküli ige eleve mindkét irányból nyitott időszerkezetű volt. Egyes esetekben viszont a frekventatív képzés aspektuális változással is jár, ha az ige eredetileg pontszerű vagy zárt intervallumú, perfektív:

(16)

_____•

йоттыны 'eljut valahova'

_____••••

йоттылыны 'eljut valahova (többször)'

(17)

•

ворсаны 'becsuk, bezár'

_____••••

ворсалляны 'becsuk, bezár (többször)'

A korpuszom alapján azt állapítottam meg, hogy az udmurtban frekventatív képzővel látják el az igét, ha az általa kifejezett cselekvés egynél többször ment végbe (18), nem feltétlenül akkor, ha gyakori cselekvésről van szó:

(18) (МАТВЕЈЕВ 2005: 124)

<i>кышноез</i>	<i>шоры</i>	<i>шер</i>	<i>учкылэ</i>
feleség:P _x SG3	felé	ritkán	néz:FRVPRSSG3

'[...] felesége felé ritkán néz (tkp. 'nézeget') [...]'

A frekventatív képzős igealakok mellett számos esetben áll 'gyakran, sokszor' jelentésű nem határpontos időmódosító a korpuszomban: minden egyes alkalommal, mikor a mondatban ilyenfajta adverbiumok szerepelnek, az ige frekventatív képzős:

(19) (МАТВЕЈЕВ 2005: 68)

<i>чемысь</i>	<i>пукылиймы</i>	<i>та</i>	<i>кафеямы.</i>
gyakran	ül:FRVPST1PL1	ez	kávészó:INEP _x PL1

'[...] gyakran ültünk ebben a kávézóban.'

A talált példák alapján azt feltételeztem, hogy a mozzanatos képzős igeek esetében mindig egyszeri cselekvést fog kifejezni az adott mondat, és a szövegbeli adatok is ezt bizonyították. A következő mondatban határpontos időmódosítóval áll az egyszeri cselekvést kifejező nem produktív mozzanatos képzős ige:

(20) (МАТВЕЈЕВ 2005: 151)

<i>Шуак</i>	<i>интыисътым</i>	<i>вырзъитски</i>
hirtelen	hely:ELATP _x SG1	elmozdul:PST1SG1

'Hirtelen elmozdultam a helyemről [...]'

A talált példák alapján azt feltételeztem, hogy a (20) példa adverbiumának a *прос пол* 'sokszor' időmódosítóval való helyettesítése esetén egy anyanyelvi beszélő az adott ige frekventatív képzős alakját fogja használni:

(21)

<i>Прос пол</i>	<i>интыисътым</i>	<i>вырзъитскыли.</i>
sokszor	hely:ELATP _x SG1	elmozdul:FRVPST1SG1

Egy udmurt adatközlővel általam kitöltetett kérdőívben szereplő mondat viszont nem ezt bizonyítja:

(22)

<i>Трос пол</i>	<i>интыысьтым</i>	<i>вырзйтски.</i>
sokszor	hely:ELATP×SG1	elmozdul:PST1SG1

Az adatközlő¹ kérdésemre elmondta, hogy „tudja”, hogy a frekventatív képzős alakot „kellene” itt használni, de a beszélt nyelvre ez a frekventatív képzős használat kevésbé jellemző. Annak megállapítására, hogy tényleg van-e ilyenfajta különbség irodalmi és beszélt nyelv között, további vizsgálatok szükségesek. A kérdés a képzőproduktivitás és az akcióminőség fogalmának kapcsolata szempontjából is érdekes: az akcióminőséget nem kompozicionálisnak fel-fogó, hanem „a morfológiailag összetett ige toldalékolással vagy igekötővel bevezetett járulékos tulajdonsága”-ként (KIEFER–LADÁNYI 2000: 476) értelmező elmélet szerint ugyanis akcióminőség-képzésről csak produktív képzés esetén beszélhetünk, valamint a morfológiai akcióminőségképzést nem lehet időmódosítóval megváltoztatni. Ez igaznak bizonyult a korpuszbeli példákra: a produktív frekventatív képzős ige mellett egy esetben sem állt nem határpontos időmódosító, és nem változtatta meg az akcióminőség-jelentését. Nem fordult elő többszöriséget kifejező időmódosító a nem produktív mozzanatos képzőt tartalmazó igék mellett sem, tehát nem tette folyamatossá az ige aspektusát kompozicionális módon önmagában az adverbium. Mindemellett az effajta képzős igékben lévő képző nem produktív, nem kielemezhető voltát is mutatja az, hogy az adott igékhez abban az esetben mindig frekventatív képző járult, ha nem határpontos időmódosító szerepelt a mondatban:

(23) (MATVEJEV 2005: 104)

<i>Дырын-дырын</i>	<i>гине</i>	<i>интыысьтыз</i>	<i>вырзыле</i>
néha-néha	csak	hely: ELATP×SG3	mozdul: FRVPRSSG3

‘Csak néha-néha [...] mozdul el a helyéről [...]’

Az irodalmi nyelvi korpuszomban megállapítottakkal ellentétben az adatközlő által alkotott mondatban elég az időmódosító ahhoz, hogy a mondat többszöri eseményt fejezzen ki; az egymás utáni többszöri eseményt kifejező mondat viszont akkor már imperfektív aspektusú lesz. A nem produktív képzős igéknél tehát a perfektív aspektushoz kapcsolódó akcióminőség imperfektívvé válásához írott nyelvben frekventatív képzővel kell ellátni az igét, beszélt nyelvben viszont elképzelhető, hogy a mondat aspektusát csak az időmódosító is megváltoztathatja, tehát elképzelhető, hogy a beszélt nyelvben még jobban elhomályosodott az adott képző, és egyre kevésbé érződik kielemezhetőnek.

¹ Julia Sheshilova, akinek ezúton is köszönöm a segítségét.

B) A frekventatív képző a gyakoriságon kívül kifejezhet nem akcióminőségben keresztül megvalósuló folyamatosságot, tehát frekventativitást ki nem fejező eseményeket is. Erre kizárólag 'régóta meg nem történt esemény' jelentésű mondatokat találtam példának:

(24) (MATVEJEV 2005: 115)

<i>Кӧня</i>	<i>ӧм</i>	<i>адӱиськылэ</i>	<i>асьмеос!</i>
mennyi	NEG:PSTPI1	lát:FRVP11	mi

'Milyen régóta nem találkoztunk!'

C) Önmagában nem fejez ki habitualitást, viszont duratív múlt időhöz kapcsolódva igen (lásd 8. pont).

6. Az ismétlés szerepe az udmurt aspektuális rendszerben. – Korpuszomban és korábbi kutatásaim során is sok olyan példát találtam, ahol ugyanannak az igének az ismétlése folyamatosságot jelöl. Az ismétlés imperfektivizáló aspektuális szerepe valószínűleg nem kifejezetten nyelvspecifikus sajátosság: KIEFER (2006: 35) például a két alapvető aspektuális oppozíció egyik megkülönböztető jegyének tartja azt, hogy folyamatos igei szerkezeteknél a cselekvés folytatása általában kifejezhető ugyanannak a szónak az ismétlésével, míg befejezett igei szerkezetek esetében nem. A következő példában az igei szerkezet és a mondat aspektusa imperfektív, így az igealak ismétlése a folyamat hosszabb időtartamára utal:

(25) MATVEJEV 2005: 58)

<i>Нои</i>	<i>мон</i>	<i>сузясько</i>	<i>но</i>	<i>сузясько</i>
És	én	tisztít: PRSSG1	és	tisztít: PRSSG1

борддоръестӱ
fal: PLACC
'És én tisztítom és tisztítom a [...] falakat [...]'

Az ismétlés hosszú időtartamot kifejező szerepe nem nyelvspecifikus sajátosság: a szuahéli *tafuta* 'keres' teljes reduplikációja, a *tafutatafuta* például azt jelenti, hogy 'sokáig keres', az udmurtban csak annyi a különbség, hogy a két igealak kapcsolatos mellérendelő szerkezetet alkot. A szerkezet kifejezhetne akár progresszív aspektust is, ekkor a követő mondatról vagy egy mellékmondatról függ, hogy a szerkezet korlátozott idővonatkozású vagy sem, tehát hogy keretbe foglal-e valamilyen más szituációt. Jelen esetben a követő mondat (*Нои малы ке мышкам учки*. 'És valamiért hátranéztem.') nem a cselekvés referenciáidejét adja meg, tehát a szerkezet nem progresszív folyamatos aspektust fejez ki.

Az udmurtban folyamatos igei szerkezetek mellett egyszerűséget kifejező *-j* tövű ige is szerepelhet mellérendelő szerkezetben, a példák és szövegkörnyezetük alapján ekkor folyamatos aspektusú eseményt fejez ki az ismétlés, az eredeti *тубыны* 'felmászik' perfektív igét tehát az ismétlés folyamatossá teszi:

(26) (МАТВЕЈЕВ 2005: 110)

Пагзаос монэ вылие нуизы. Тубисько но тубисько. Тани йылаз ик вуи ини.

'A lépcsők engem felfelé vezettek. Mászom és mászom [felfelé]. Íme, felértem a tetejére.'

A mondat múlt időben történt cselekvést fejez ki, a környezetében álló mondatok múlt idejűek; a folyamatosság a jelen időre való átváltással is érzékelhető az ismétlés mellett: nézőpontváltás történik, az esemény belsejébe helyeződik át a befogadói és elbeszélői nézőpont. Az aspektus ugyanis nem szituációk közötti objektív különbséget jelöl – hiszen lehetséges az is, hogy ugyanarról az eseményről az adott beszélő egyszer perfektív, másszor imperfektív formákkal beszéljen (vö. COMRIE 1976: 2–4) –, hanem azt fejezi ki, hogy kívülről vagy belülről szemléljük az eseményt.

A követő mondat ('Íme, felértem a tetejére.') alapján egyértelmű, hogy a kérdéses mondat nem progresszív aspektusú, nem foglal keretbe valamely más cselekvést, másrészt az is világos, hogy a mellérendelő szerkezet nem többszöri eseményt jelöl, hanem egy folyamatos aspektusú eseményt. Nem arról van szó tehát, hogy az eleve végpontos cselekvés ('felmászik') történik meg többször, hiszen a cselekvés végpontja a következő mondatban fejtődik ki ('Íme, felértem a tetejére.').

A magyarban ezzel szemben a perfektív igeaspektusú ige ismétlésével többszöri cselekvés fejeződik ki:

(27) *Felmászom és felmászom a lépcső tetejére.*

Azt, hogy itt többszöri perfektív esemény megismétléséről van szó, láthatjuk, ha az udmurt példához hasonló szöveggörnyezetbe helyezzük az adott mondatot (a magyarban ebben az esetben a szöveggörnyezetben lévő mondatok is jelen időben szerepelnek). Az egyszeri, folyamatos eseményként való értelmezés ebben az esetben lehetetlen:

(28) *A lépcsőfokok felfelé vezetnek. *Felmászom és felmászom. Elérem a lépcső tetejét.*

Olyan szöveggörnyezet esetén azonban megállja a helyét a mondat, ahol az támogatja a cselekvés többszöri megvalósulásának lehetőségét. A következő példában valamilyen szokásos, a beszélőre jellemző cselekvés fejeződik ki:

(29) *Egész nap csak lépcsőt mászok. Felmászok és felmászok.*

Az udmurt nyelv esetében tehát az inherensen perfektív igék ismétlésével frekventatív jelentésmozzanat nélküli folyamatosságot lehet kifejezni, a magyar esetében viszont a perfektív ige esetében az ismétlés csak akkor lehetséges, ha az többszöri eseményt jelöl – az 'egy esemény' értelmezés szemantikailag kizárha-

igék esetében, ellentétben a perfektíváló modifikátorokkal, ahol az aspektuális jelentés általában valamiféle akcióminőség-jelentéssel (leggyakrabban rezultativitással) párosul. A páros igék grammatikalizációja nem az adott modifikátor önmagában való absztrahálódását jelenti. A grammatikalizáció ugyanis nem független az adott elem nyelvi kontextusától: nem egyes lexémák grammatikalizálódnak tehát elszigetelten és kontextustól függetlenül, hanem szerkezetek, bennük bizonyos elemekkel (vö. például BYBEE 2003: 602), és az általánosabb jelentésűvé vált elem más kontextusokban is elkezd megjelenni (a grammatikalizáció mint kontextus-kiterjesztési folyamat, lásd például HIMMELMANN 2004: 31–2). Az adott modifikátor tehát adott környezetben (határozói igenév mellett) válik általánosabb jelentésűvé: ezekben még jobban megőrzi eredeti lexikális jelentését. Idővel egyre több kontextusban kezdik el használni az eredeti kontextusban kialakult általánosabb jelentésének használatával, így a jelentése ezekben még absztraktabbá válik oly módon, hogy a gazdaosztály kiterjesztésével olyan gerundiumok mellett is előfordulhat, mely eredeti jelentéséből nem következne egyértelműen. A szinkroniában tehát különböző grammatikalizálódási fokon álló szerkezeteket találunk ugyanazzal a segédigével, így a kevésbé absztrakt és az absztraktabb szerkezetek kialakulásának feltehető sorrendjére is következtetni tudunk: a grammatikalizációs folyamat, a kontextus-kiterjesztés a kevésbé elvonttól az aspektuálisan „tisztább” esetek felé tart. (A kérdésről részletesebben lásd HORVÁTH 2011b, 2011c.)

A *кылыны* 'fekszik' modifikátorra is igaz például, hogy különböző szerkezeti kontextusokban különböző mértékben őrzi meg eredeti lexikális jelentését: az esetek egy részében fekvő helyzetben megélt állapotot fejez ki, és még érezhető a szerkezet két tagja közötti adverbiális viszony:

(38) (KELMAKOV 2006: 188)

вис'са кыл'л'ыны 'beteg' (tkp. 'betegeskedve fekszik')

Az előző példával szemben a (39) esetében a modifikátor eredeti 'fekszik' jelentése már egyértelműen nem szűrődik bele a páros ige két tagja által adódó jelentésbe, ezt a szövegekörnyezet is igazolja (nincs szó arról, hogy a cselekvés résztvevői lefeküdtek volna az udvaron, és úgy veszekedtek volna):

(39) (KELMAKOV 2006: 275)

оз'ъ азбарън Тэргашса кыл'л'ыкызъ,
 így udvar:INE veszekszik:CONV fekszik:PTCPPxPI3

Гъл'зимок ми доръ пьриз.

Gülzimok mi hozzánk bejön:PST1SG3

'Így, mikor az udvaron veszekedtek (tkp.'veszekedve feküdtek'), Gülzimok bejött hozzánk.'

8. Habitúális aspektus az udmurtban. – A habitúális aspektus jelölésénél hosszú a kifejezőeszközök listája és kérdéses az egyes elemek funkciói közötti különbség, ezért fogok az egyes eszközök funkcióinak bemutatása

után most a kategória felől közelíteni. A szakirodalom alapján korábban voltak feltételezéseim azzal kapcsolatban, hogy mely módok jöhetnek számításba az udmurt nyelvben az adott imperfektív alkategória képzésénél, ezeket kívántam a korpusz alapján jobban körüljárni.

Már maga a habituális aspektus fogalma is felvet kérdéseket: COMRIE például akkor beszél aspektusról, ha külön grammatikai jelölőeszköze van (az igén), ha ez nem áll fenn, tehát ha például külön lexémával jelölik, akkor szerintem csak habituális jelentésről beszélhetünk (COMRIE 1976: 3; 31). Kérdéses, hogy a habitualitás és az iterativitás/frekventativitás jelentés mennyiben kapcsolódik össze. Az angolban például olyan habituális aspektusról beszélhetünk, mely magában foglal többszöri és nem többszöri eseményeket: *used to* szerkezettel ki lehet fejezni olyan eseményt is, amelyben egyáltalán nem foglaltatik benne iterativitás (bár sokszor együtt jár a kettő): például a *the Temple of Diana used to stand at Ephesus* kijelentést nem lehet úgy értelmezni, hogy voltak olyan időszakok, amikor ott állt a templom, és mindeközben olyan szakaszok, amikor viszont nem (i. m. 27). Tehát bizonyos felfogás szerint habituálisnak tekinthető az az esemény is, amely egy egész időszak karakterisztikus sajátosságát írja le, ismétlődés jelentésmozzanata nélkül. Azt viszont, hogy hányszor kell megtörténnie egy cselekvésnek ahhoz, hogy egy karakterisztikusnak tekinthessük, és mekkora az az időszak, amire jellemzőnek kell lennie, nem lehet nyelvészeti eszközökkel eldönteni.

A) Többszöri eseményt kifejező habituális aspektus az udmurtban. – Az udmurt nyelvben a többszöri eseményt ki lehet fejezni a *-lj-*, *-lla-* frekventatív képzővel, és létezik egyfajta összetett múlt idő (az ún. frekventatív praeteritum), amely régen történt, szokásos cselekvést fejez ki. Habituális aspektust tehát (mivelhogy jelen és jövő időben nem lehet habitualitást kifejezni) elviekben két szinonim forma fejezhető ki: az egyszerű múlt idős alak frekventatív képzővel ellátott formája (40), illetve az összetett múlt idő, frekventatív képző nélkül (41). KELMAKOV és HÄNNIKÄINEN a 'többszöri cselekvés' jelentésmozzanat miatt szinonim jelentésűnek veszi a következő két mondatot:

(40) (KELMAKOV–HÄNNIKÄINEN 1999: 247)
So džjjosjljk tjl iz tatčj. 'Estéknént (sokszor) idejött.'

(41) (KELMAKOV–HÄNNIKÄINEN 1999: 247)
So džjjosjljk toz val tatčj. 'uaz'

Korpuszomban a frekventatív múltra egyáltalán nem adódott példa, a frekventatív képzős egyszerű múlt idejű alakra viszont elég sok, ahogy egy harmadik esetre, a duratív praeteritum frekventatív képzős alakjára is. Anyanyelvi beszélővel készített kérdőív és annak megbeszélése alapján kiderült, hogy az egyszerű múlt idejű frekventatív képzős alakok (42) múltban történt, nem rendszeres cselekvést fejeznek ki, a frekventatív múlt idő (43) és a duratív múlt

frekventatív képzős alakja (44) viszont rendszeres cselekvést, és ez utóbbi kettő kifejezőmód között időbeli különbség van csak: a frekventatív múlt csak az időben sokkal korábban történt, szokásos események kifejezésére használatos. A három különböző alak jelentése tehát a következő:

(42)

мадылӱз

mesél: FRVPST1SG3

'többször mesélt, előfordult, hogy mesélt'

(43)

*мадӛз**вал*

mesél: FUTSG3 COP: PST1

'szokott mesélni' (nagyon régen, nem a kommunikációban részt vevők életében)

(44)

*мадылӱз**вал*

mesél:FRVPRSSG3 COP:PST1

'szokott mesélni'

A (43) példabeli ige a jelentéséből adódóan kérdésesen szerepelhet olyan mondatokban, ahol a beszélő vagy a hallgató is részese volt az eseménynek. A kérdés azonban további korpuszvizsgálatot, valamint kérdőíves vizsgálatot igényel.

B) *Habituális események kifejezése az udmurtban 'többszöri cselekvés' jelentésmozzanat nélkül.* – Az adott jelentés kifejezése duratív praeteritummal történik az adatközlőm által közölt mondatok alapján:

(45)

*Дианалэн**синпельметэз**Ефесын*

Diána:GEN

szobor:Px3

Epheszosz: INE

*сылэ**вал.*

áll: PRSSG3 COP: PST1

'Diána szobra régen Epheszoszban állt.'

(46)

*Азьло**Мира**татын**Ужа**вал.*

régebben

Mira

itt

dolgozik: PRSSG3

COP: PST1

'Régebben Mira itt dolgozott.'

A (46) példa igéjét frekventatív képzős múlt idejű alakkal helyettesítve viszont már nem szokásos, egy korszakra jellemző karakterisztikus cselekvést fejez ki a mondat:

(47)

Азьло Мира татын ужалляз

dolgozik: FRVPST1SG3

'Régebben Mira itt dolgozott (rendszeretlenül, hol igen, hol nem).'

Felmerülhet bennünk a kérdés, hogy vajon akkor is létezik-e például a habitualitás kategóriája egy nyelvben, ha ennyire sokféle elem által fejeződik ki. Ez kapcsolódik ahhoz a problematikához, hogy egyáltalán mikor tekinthetünk egy aspektuális kategóriát vizsgálandónak egy nyelvben: az imperfektivitás alkategóriáit vajon a morfológiai jelölővel való ellátottság, avagy szemantikai szempontok alapján határozzuk meg. Az udmurtban a többszöri cselekvést kifejező habitualitást frekventatív képzővel ellátott duratív praeteritummal (folyamatos múlttal) (V:FRVPRS + COP:PST), valamint frekventatív múlt idővel (V:FUT + COP:PST) jelölik, frekventativitás/iterativitás jelentésmozganata nélkül pedig a folyamatos múlt idővel (dur. praet.), így egyes alakok (például ez utóbbi) többféle aspektuális kategória képzésében részt vesznek, és nincs egy grammatikalizálódott jelölő habituális aspektus kifejezésére. Így csak az elvont, több jelölő által kifejezett kategóriaként való értelmezés esetén lehetséges felvenni a habitualitást mint az imperfektív egy al csoportját az udmurt nyelvben.

9. Összegzés. – Az udmurt nyelvben, ahogy említettem, egyes kifejezőeszközök viszonylag sokféle folyamatos jelentést tudnak kifejezni: például az az igeidő, ami progresszív aspektust fejez ki (dur. praet.), egyben nem korlátozott idővonatkozású folyamatos aspektust is, valamint a habituális aspektus egyik fajtáját (a többszöri esemény jelentésmozganat nélküli aspektualitást) is, tehát nem foglalódott le kizárólag progresszív aspektus kifejezésére. Viszont míg a többi alkategória kifejezésében egyéb eszközök is részt vesznek, addig a progresszív aspektust kizárólag ezzel az igeidővel fejezhetjük ki. A habituális aspektuális jelentést is sokféle kifejezőeszköz jelöli, mint ahogy többféle mód lehetséges a nem progresszív és nem habituális folyamatos események jelölésére is. Az imperfektív aspektus alosztályainak kifejezőeszközei tehát a következők:

A) Nem progresszív, nem habituális imperfektív:

1. duratív praeteritum
2. páros igék
3. akcióminőség: frekventatív képző
4. mellérendelő szerkezetek
5. a kvázi-aspektuális igepárok nyitott időintervallumú tagjai

B) Habituális:

1. Többszöri cselekvést magában foglaló habitualitás:

- a) frekventatív praeteritum (régén szokásos cselekvés)
 b) duratív praeteritum + frekventatív képző
 2. Nem többszöri cselekvést kifejező habitualitás: duratív praeteritum
- C) **Progresszív**: duratív praeteritum

Források

- KELMAKOV, V. K. [КЕЛЬМАКОВ, В. К.] 2006. Краткий курс удмуртской диалектологии. Ижевск.
- МАТВЕЈЕВ, SERGEJ [МАТВЕЕВ, СЕРГЕЙ] 2005. Чорыглэсь лушкам кылбуранъёс. [‘Haltól lopott történetek.’] Удмуртия Издателство, Ижевск.
- Úsz. = Varga Endre szerk. 1958. Úriszék. XVI–XVIII. századi perszövegek. Budapest.

A hivatkozott irodalom

- E. ABAFFY ERZSÉBET 1983. Latin hatás a XV–XVI. századi magyar igeragozásban. In: BALÁZS JÁNOS szerk. Areális nyelvészeti tanulmányok. Tankönyvkiadó, Budapest. 113–83.
- E. ABAFFY ERZSÉBET 1992. Az igemód-és igeidőrendszer. In: BENKŐ LORÁND szerk. A magyar nyelv történeti nyelvtana II/I. Akadémiai Kiadó, Budapest. 120–66.
- BERECZKI GÁBOR 1998a. A török nyelvek hatása a magyarra. In: KISS–KLIMA szerk. 1998: 207–16.
- BERECZKI GÁBOR 1998b. A Volga–Káma-vidék nyelveinek areális kapcsolatai. In: KISS–KLIMA szerk. 1998: 179–207.
- BYBEE, JOAN 2003. Mechanisms of Change in Grammaticization: The Role of Frequency. In: JOSEPH, BRIAN D. – JANDA, RICHARD D. eds. The Handbook of Historical Linguistics. Blackwell, Oxford. 602–23.
- СНАИДЗЕ, М. Р. [ЧХАИДЗЕ, М. П.] 1967. О Происхождении и функциях марийских и удмуртских спаренных глаголов. Вопросы финно-угорского языкования. Удмуртия Издателство, Ижевск. IV: 247–59.
- COMRIE, BERNARD 1976. Aspect. Cambridge University Press, Cambridge.
- DIK, C. SIMON 1994. Verbal semantics in Functional Grammar. In: BACHE, CARL – BASBØLL, HANS – LINDBERG, CARL-ERIK eds. Tense, Aspect and Action. Empirical and Theoretical Contributions to Language Typology. Mouton de Gruyter, Berlin – New York. 23–41.
- EGG, MARKUS 1994. Aktionsart und Kompositionalität. Studia Grammatica XXXVII. Akademie Verlag, Berlin.
- HIMMELMANN, NIKOLAUS P. 2004. Lexicalization or grammaticization? Opposite or orthogonal? In: BISANG, WALTER – HIMMELMANN, NIKOLAUS P. – WIEMER, BJÖRN eds. What makes Grammaticalization? A Look from its Fringes and its Components. Mouton de Gruyter, Berlin. 21–42.
- HORVÁTH LAURA 2011a. Aspektusjelölés kései ómagyar és középmagyar kori szövegekben. In: É. KISS KATALIN – HEGEDŰS ATTILA szerk. Nyelvelmélet és diakronia. Szent István Társulat, Budapest–Piliscsaba. 205–25.

- HORVÁTH LAURA 2011b. Az úgynevezett páros igék aspektuális szerepe, grammatikalizációja az udmurt (és a mari) nyelvben. In: PARAPATICS ANDREA szerk. Doktoranduszok a nyelvtudomány útjain. A 6. Félúton konferencia, ELTE BTK, 2010. október 7–8. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. (Tálatum 2.) 91–108. URL: <http://linguistics.elte.hu/studies/fuk/fuk10/>.
- HORVÁTH LAURA 2011c. Konverbmszerkezetek az udmurt nyelvben – a páros igék grammatikalizációjáról, aspektuskifejező funkciójáról. In: KISS ZOLTÁN – LADÁNYI MÁRIA – PETYKÓ MÁRTON szerk. A pszicholingvisztikától a beszédtehnológiáig. Tanulmányok az alkalmazott nyelvészet hagyományos és új témaköreiből. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 39–49.
- KELMAKOV, V. K. [КЕЛЬМАКОВ, В. К.] 1975. Спаренные глаголы в удмуртском языке. Вопросы удмуртского языкознания. Ижевск III: 90–105.
- KELMAKOV, V.K. – HÄNNIKÄINEN, SARA 1999. Udmurtin kielioppia ja harjoituksia. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- KIEFER FERENC – LADÁNYI MÁRIA 2000. Igekötök. In: KIEFER FERENC szerk. Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia. Akadémiai Kiadó, Budapest. 453–519.
- KIEFER FERENC 2006. Aspektus és akcióminőség különös tekintettel a magyar nyelvre. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- É. KISS KATALIN 2005. Az ómagyar igeidőrendszer morfoszintaxisáról. Magyar Nyelv 101: 420–35.
- KISS GABRIELLA – KLIMA LÁSZLÓ szerk. 1998. Ünnepi könyv Bereczki Gábor 70. születésnapja tiszteletére. Urálistikai Tanulmányok 8. ELTE Finnugor Tanszék, Budapest.
- RÉDEI KÁROLY 1978. Chrestomathia syrjaenica. Tankönyvkiadó, Budapest.
- SMITH, CARLOTA 1991. The Parameter of Aspect. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.
- TOMMOLA, HANNU 2000. Progressive aspect in Baltic Finnic. In: DAHL, ÖSTEN ed. Tense and Aspect in the Languages of Europe. Mouton de Gruyter, Berlin. 655–92.

HORVÁTH LAURA (larcsi@gmail.com)

On the Imperfective Aspect in Udmurt

The aim of this paper is to discuss the imperfective aspectual markers in Udmurt. Samples are taken mostly from an Udmurt novel (MATVEJEV 2005).

The Udmurt language has no prefixes, but there are numerous derivative suffixes, paired verbs and tenses marking aspectuality in non-compositional way. I deal with the aspectual role of each aspectual markers expressing imperfectivity and such subcategories like habitual, progressive and continuousness without any habitual or progressive meaning, examining how they can contribute to the aspectual meaning of the sentences. In case of paired verbs, the development of a verb with lexical meaning to an auxiliary is shown also in terms of grammaticalization theory.

HORVÁTH, LAURA